

AVRUPALI İHTİLALCİLER VE İSTANBUL

FATİH YEŞİL

Büyük güçlerin dikkate aldığı çok uluslu bir imparatorluğun, çok uluslu başkenti olan İstanbul, kaçınılmaz bir şekilde dünya tarihini değiştiren ihtilallerden etkilenmiştir. İletişimin günümüzle karşılaştırılamayacak kadar zayıf olduğu bir çağda İstanbulluların, Avrupa'da gelişen olaylardan günü gününe ve etraflıca haberdar olamasalar da Bâbiâli'nin Avrupa'daki elçileri vasıtasıyla söz konusu ihtilalleri yakından takip ettiği açıktır. Fransız İhtilali'nin başlangıç noktaları olarak kabul edilen Genel Meclis'in toplantıya çağırılması (Mayıs 1789) ve Bastille Hapishanesi'nin basılması (Temmuz 1789) İstanbul'da duyulmamış olsa da XVI. Louis'in tutuklanması başkentteki diplomatik mahfillerde hayretle karşılanmıştı. Fakat tıpkı Bâbiâli gibi İstanbul'da hayatını sürdüren sıradan bir Müslüman Osmanlı da Fransız İhtilali'nin ardından Avrupa'nın bir savaş alanına dönmelerinden memnundu. Ancak Müslüman ya da gayrimüslim İstanbulluların devrimci fikirleri anlaması ya da gönülden benimsemesi pek de mümkün değildi. Feodal sosyal organizasyonun öngördüğü sınıflı toplum yapısından azade bir sosyal çevrede, Avrupa mekânında anlamını bulan özgürlük ya da eşitlik gibi kavramlar İstanbullular için manasızdı. *Kardeşlik* ise vatandaşlık bağına değil, dinî aidiyete vurgu yapmaktaydı. İhtilalin en önemli simgesi olan özgürlük ağacının, Topkapı'dan görülebilecek şekilde, Sarayburnu'nun karşısındaki sahile dikilmesi ya da XVI. Louis'in giyotinle idamının (ö. Ocak 1793) Fransız

elçiliğinde kutlanması Müslüman İstanbulluların ilgilenmedikleri vakalardı. Dolayısıyla sokaktaki İstanbullular için *cumhuriyetçi*; üç renkli kokart takan bir gâvurdan, *eski rejim taraftarı* ise doğduğu yerden, vatanından, ayrılmak zorunda kalmış olan zavallı bir Hristiyandan başka bir anlam taşımıyordu.

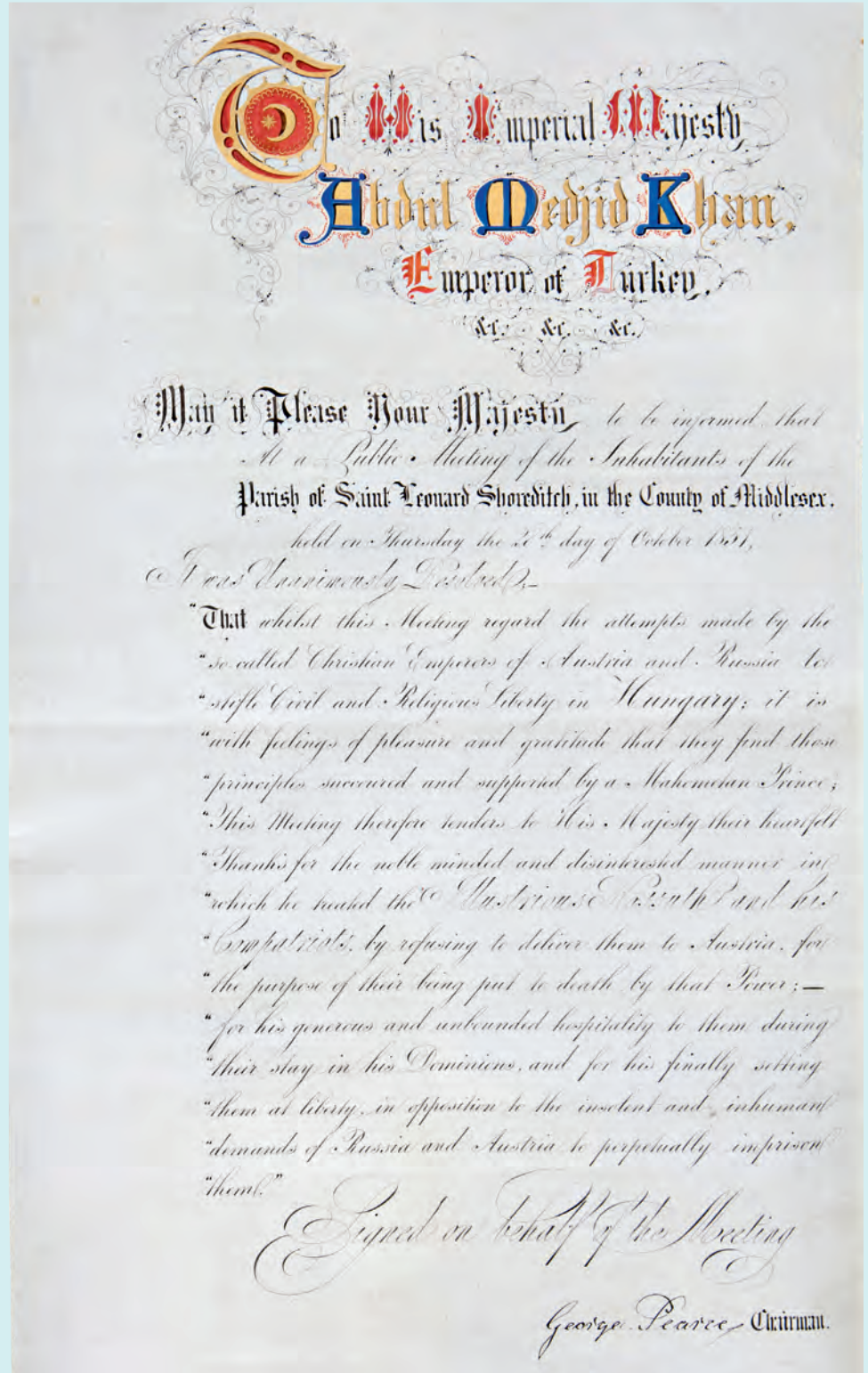
Fransız İhtilali'nin İstanbulluların dikkatini çeken tarafları, yoğun olarak gayrimüslim ve yabancı nüfusu barındıran Pera'da artık sıkça karşılaşılan sokak kavgaları, Fransa ile yapılan ticaretin zayıflaması ve nihayet İstanbul'a Fransa'dan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli bölgelerinden akın eden göçmenlerdi. 1790'larda İstanbul'daki elçiliklerin personelleri ve yabancı uyruklular arasında fiilî saldırılar ve silahlı çatışmalar meydana gelmekte, Bâbiâli ise bu tür anlaşmazlıklarda genellikle kapitülasyonlara sığınarak tarafsızlığını korumaya çalışmaktaydı. Fransa'daki yeni düzenle birlikte ticari bağları güçlenen ya da zayıflayan İstanbullu gayrimüslimlerin, tam da ne olduğunu bilemedikleri devrim konusundaki tartışmaları da Pera'daki şiddeti körüklemekteydi. Nitekim Fransa ile ticari bağları bulunan ve fakat imparatorluğun liman şehirlerinde kendilerini güvende hissetmeyen Osmanlı gayrimüslimleri de Cumhuriyet ordularının Dalmaçya sahillerine inişleriyle birlikte evlerini terk ederek İstanbul'a göç etmekteydi. İhtilal dolayısıyla Fransa'yı terk etmek zorunda kalan göçmenler (*emigré*) ve Eski Rejim'le ticari bağı bulunan Osmanlı gayrimüslimleri İstanbul'daki devrim aleyhtarları gruplardı. İhtilal taraftarlarının da homojen bir yapısı yoktu. Maddi ve siyasi çıkarların şekillendirdiği iki grup İstanbul'da, iki farklı derneğin -*Club Populaire de Constantinople* (İstanbul Halk Kulübü) ve *Société Republicaine des Amis de*

la Liberté et de l'Egalité (Hürriyet ve Eşitlik Dostları Cumhuriyetçi Cemiyeti)- çatısı altında toplanmıştı. Ancak söz konusu derneklerin müdavimleri sadece Fransız uyruklular değildi. Amerikalı hatta İngiliz devrimciler ya da ihtilalden sonra kurulan düzenle yeni ticari bağlar kurmaya çalışan gayrimüslim İstanbullular da söz konusu derneklerin üyeleri arasındaydı. Fransız elçiliğinin yürüttüğü propaganda faaliyeti de zaten bunlara yönelikti. Fransız elçiliğinin çıkarmakta olduğu *Le Bulletin de Nouvelles* adlı gazete 1790'larda *La Gazette Française de Constantinople* ismiyle yeniden yayımlanmaya, elçilik matbaasında basılan *Fransız Anayasası, İnsan Hakları Bildirisi* ve devrimci propaganda broşürleri Pera sokaklarında dağıtılmaya başlanmıştı. Fakat propaganda metinlerinin İngilizce ya da Fransızca kaleme alınması, kahvehane gibi sosyal ortamlarda tedavüle giren bildirilerin etkisini azaltmaktaydı. Zaten Fransız elçiliğinin amacı da İstanbul'da devrimci ideolojiyi yaygınlaştırmak değil, Fransa'nın Osmanlı coğrafyasındaki siyasi ve daha da önemlisi ticari çıkarlarını korumaktı. Avrupa'daki ihtilal karşıtı ülkelerin başını çeken Habsburglar, Prusya ve Rusya'nın İstanbul elçileri ilk andan itibaren devrimci faaliyetleri Bâbiâli nezdinde protesto etseler de devrim propagandasının sonunu Napoléon'un 1798'deki Mısır işgali getirecekti. Nitekim saldırıdan hemen sonra Paris'le çıkar ilişkisi içinde bulunan tüccarların dışında neredeyse hiç kimsenin umursamadığı, devrimci gazete ve broşürler tedavülden tamamen kaldırılmış, özgürlük ağaçları sökülmüş, Fransız elçisi Yedikule'ye hapsedilmiş ve Devrim Hükûmeti'yle iş yapan tüccarların mallarına el konulmuştur. İstanbul'daki devrimci

faaliyetlerin sonunu getiren Napoléon, aynı zamanda söz konusu faaliyetlerin yeniden başlatıcısı da olacaktı. 1806'da General Sebastiani'nin İstanbul'a tayini ile başlayan yeni dönemde propagandanın rengi değişmiştir. Artık hedef, İstanbul'un Müslüman ahalisidir. Ancak Napoléon ve Fransız devrimcileri, Müslümanları Moskof zulmünden kurtaracak birer kardeş olarak takdim eden Türkçe propaganda bildirileri de İstanbul'da bir işe yaramayacaktı.

1830'da Fransa'da ve 1848'de İtalya'da fitili ateşlenen ve kısa sürede tüm Avrupa'yı etkisi altına alan ihtilaller de çağın gereklerine uygun olarak, uluslararası siyasi ve ticari sistemle bütünleşen İstanbul'da derinden hissedilmiştir. Avrupa'nın dört bir tarafında neredeyse eşzamanlı olarak başlayan ihtilallerden, 1830'da Polonya'da (Kasım Devrimi) ve 1848'de Macaristan'da meydana gelenler, Osmanlı başkentinde etkisi en çok hissedilenlerdi. Söz konusu tarihlerde İstanbul, siyasi dengelerin çok çabuk değişebildiği diğer Avrupa başkentlerine nazaran daha korunaklı bir yer olarak bilinmekte ve Avrupalı devrimci gruplar için âdeta sığınılacak bir liman olarak görülmekteydi. Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde devrim yapmak üzere siyasi faaliyette bulunan İtalyan ve Rus *seyyal* devrimciler bir tarafa, Macar ve Leh devrimci mülteciler İstanbul'un çehresini değiştiren gruplar arasında önde gelenlerdi.

İşgal altındaki Polonya'da 1830'da başlayan isyanın önderlerinden Michael Czajkowski'nin (Mehmed Sadık Paşa) İstanbul'a gelişi bu bağlamda bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Zira Czajkowski'nin amacı bir taraftan Osmanlı politikasını İngiltere ve dolayısıyla Polonya'ya yaklaştırmak diğer

1- Osmanlı Devleti'nin Macarların mülki ve dini hürriyetlerine destek vermesine teşekkürten Sultan Abdülmecid'e Londra'dan yollanan mektup (BOA)

taraftan da Polonya'nın Rus işgali altında bulunduğu sırada dünyanın görece güvenli yerlerinde Polonyalı ihtilalciler için *bağımsız kolonilerin* ilkini kurmaktı. Aslında projenin fikir babası Avrupa diplomasisini

yakından tanıyan Leh devrimci Adam Jerzy Czartoryski'ydi. Bu projeyi gerçekleştirmek üzere Czartoryski'nin İstanbul'u seçmesi tesadüfi değildir. Nitekim XVIII. yüzyılda Polonya'nın paylaşılmaya başlanmasından

itibaren Lehlerin tarafında yer alan ve Palmerston'la birlikte İngiltere ile yakın temas içinde bulunan Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti, bir Polonya kolonisi için seçilebilecek en güvenli yerd. Sultan Abdülmecid'in tahta oturmasıyla birlikte çalışmalarını hızlandıran Polonyalılar, İstanbul yakınlarında, ancak Osmanlı idari sisteminin dışında kendileri için küçük ve özerk bir köy inşa ettiler. Koloninin ilk ismi de projenin mimarı Adam Jerzy Czartoryski'ye atfen *Adampol* olarak belirlendi. Zamanla Polonezköy adını alacak olan bu küçük yerleşim, 1848 İhtilali'nin ardından daha da gelişti. Ocak 1863'te patlayan bir diğer Leh isyanından önce bölgede yüzün üzerinde Polonyalı yaşamaktaydı. Rusya'nın 1865'te isyanı bastırmasıyla beraber İstanbul bir kez daha Polonya mültecilerinin akınına uğramıştır. Ancak buna rağmen, dış baskıya dayanamayan Osmanlı idaresi köyün özerk yapısında değişiklikler yapmaya başladı ve nihayet 1880'li yıllarda Polonezköy tamamıyla Osmanlı idari yapısı içine alındı.

Leh ve Macar mülteciler İstanbul'un sadece fiziki çevresini değiştirmemişlerdir. Mülteciler arasında önemli miktarda aristokrat ve iyi eğitim görmüş askerler, bürokratlar, doktor ve mühendisler de bulunmaktaydı. Avrupa'da bir orta sınıf ideolojisi olarak yükselen milliyetçi ideallerle ve Fransız devriminin özgürlük, eşitlik ve kardeşlik fikirleriyle yetişen iyi eğitilmiş mülteciler, kısa bir zaman içerisinde İstanbul'daki idari ve askerî kadrolarda kendilerine yer bulmuştur. Örneğin Murad Paşa (Józef Bem, d. 1794-ö. 1850), Nihad Paşa (Seweryn Bieliński, d. 1815-ö. 1895) ve daha sonra Türkiye'nin Washington büyükelçiliğini yürütecek olan oğlu Rüstem Bey, Paris askerî ataşesi olarak atanan Arslan Paşa

2- Rus elçilik binası

(Ludwig Bystrznowski, d. 1791-ö. 1878), Harbiye'de hocalık yapan Muzaffer Paşa (Wladyslaw Czajkowski, d. 1843-ö. 1907) gibi pek çok yazar, mühendis ve bilim adamı İslamiyet'i seçen Leh ve Macar mülteciler arasındadır. Artık kozmopolit bir dünya başkentine dönüşen İstanbul, bu yeni sakinlerini kolaylıkla kabul eder. Bu kabullenişte, Tanzimat'ın toplumsal alandaki yansımaları ne kadar etkiliyse, pek çok mülteci ailenin Müslümanlığı seçmesi de bir o kadar etkilidir. Fakat din değiştirmek, kişinin sahip olduğu bilgi birikiminin silinmesi ya da hayat tarzı ve geleneklerin bir anda yok olması anlamına gelmez. İstanbul'daki modernist elite dâhil olan Müslümanlaşmış mülteciler İstanbul'daki ev ve aile hayatı için yeni bir alternatif sunmakta ve Avrupalı gündelik hayatı ve siyasi fikirleri âdetâ telif etmekteydi. Eskisine nazaran değişime daha açık "orta hâlli" İstanbullulara Avrupalı bir model sunmanın ötesinde Macar ve Leh mülteciler, XIX. yüzyılda şekillenen yenedünya görüşünün Osmanlı başkentindeki tercümanıydılar. İstanbul'un sosyolojik ve ideolojik çehresinin değişmesinde müessir olan Macar ve Leh mülteciler, eşit yurttaşların oluşturduğu özgür

milletlerin, İstanbul'un siyasi mahfillerinde keşfedilmesinde de önemli bir rol oynamışlardır. Öyle ki, "Türklerin kökeni" ile ilgili ilk kitaplardan birisini kaleme alan Mustafa Celaledin Paşa (Konstanty Borzecki, d.1826-ö.1876) mühtedi bir göçmendi. Macar mültecilerin, milliyetçiliğin gelişimindeki etkileri o kadar tayin ediciydi ki, İstanbul'a ilk gelen Macarların yerleştirdikleri Tarlabası civarındaki Macar Caddesi'nin adı, daha sonra Turan Caddesi olarak değiştirilecektir.

1848 İhtilali'nin ardından İstanbul'da bir Macar kolonisinin bulunması zamanla aynı fikrî iklimi paylaşan Balkanlar'ın yetiştirdiği önemli Türkologların dikkatlerinin İstanbul'a dönmeye sebep olacaktır. Osmanlı İmparatorluğu'nda milliyetçiliğin gelişiminde rol oynayan Macar Türkolog Arminius Vambéry bu konuda ilk akla gelen isimdir. Yine Macar ve Leh mültecilerle Osmanlı Hükûmeti'nin ilk temasını sağlayan ve daha sonra bu teması sürdüren Ahmed Vefik Paşa'nın Türk milliyetçiliğinin doğuşundaki rolü ve Türk dili araştırmalarındaki önderliği tesadüfi olmasa gerekir. 1830 ve 1848 ihtilallerinin ardından İstanbul'a akın eden mülteciler, Avrupa'daki

düşünce akımlarını sadece İstanbul elitine tanıtmakla kalmayıp, başkentin eğitimli orta sınıfı arasında da taraftar bulmasını sağlamıştır. Zira devlet kadroları içinde kendisine yer bulamayan mültecilerden bir kısmının İstanbul'da kitapçılık ve sahaflıkla meşgul olması, Avrupa'da basılan yeni kitapların ve fikir akımlarının Osmanlı başkentine ulaşmasına ve benimsenmesine zemin hazırlamıştır.

İlkinde kendi devrimiyle ve sonra da Cihan Harbi'yle meşgul olan İstanbul, 1905 ve 1917 senelerinde art arda gelen iki Rus devrimini, 1830 ve 1848 ihtilallerinin aksine uzaktan takip etmiştir. Rusya'da meşrutî idarenin ilanı ve çok partili siyasi hayatın doğumuyla sonuçlanan 1905 Devrimi'nin ve aynı yıl İran'da başlayan Meşrutiyet Devrimi'nin yarattığı özgürlük rüzgârı İstanbul'da da hissedilmiş ve Osmanlı başkentindeki hürriyet ve müsavat taraftarlarını fikrî açıdan beslemiştir. Osmanlı başkentindeki münbit düşünce hayatının oluşumunda hiç şüphesiz bu dönemde Kazan'dan İstanbul'a gelen Tatar entelektüellerinin büyük bir etkisi vardı. Sosyalist devlet idealinin hayata geçirilmesini sağlayan ve Rusya'nın I. Dünya Savaşı macerasına son veren 1917 Ekim Devrimi'ni ise önce büyük bir coşkuyla karşılayan İstanbullular, ihtilalin üzerinden üç sene geçmeden Bolşeviklerin başlattığı *dine karşı cidale* tepki göstermeye başlayacaktı. Ekim Devrimi'nden duyulan bu memnuniyetsizlikte, Rus İmparatorluğu'nda, Bolşeviklere (*Kızillara*) ve dolayısıyla komünizme karşı güçlerin oluşturduğu bir koalisyon olarak da görülebilecek *Beyazlar* hareketi ve *Beyaz* ordunun yaptığı propaganda da etkiliydi. Zira Rus iç savaşının devam ettiği dönemde (1917-1923), kendilerini Beyaz Ruslar olarak isimlendiren

Bolşevik aleyhtarı, karşı devrimci Rus göçmenlerin İstanbul'a akın etmesi Osmanlı başkentinde Sovyet karşıtlığının oluşumunda önemli bir pay sahibidir. Savaştan henüz çıkan ve işgale uğrayan İstanbul'da, mal arzının düşmesine koşut olarak yükselen enflasyon ve baş gösteren geçim sıkıntısına, şehir nüfusunu yaklaşık %30 seviyesinde artıran mültecilerin de eklenmesi, başkentteki sofraların daha da küçülmesi anlamına geliyordu. Rusya'daki iç savaş sebebiyle İstanbul'a kaçan devrim aleyhtarı sivil Ruslar, Adalar ve İstanbul'da iskân edilmeye çalışılırken, Beyaz Rus ordusu askerleri için, diğerlerinin yanı sıra, Çatalca civarında kamplar oluşturulmuştur. Ancak bu dönemde İstanbul'a gelen (*Beyaz*) Ruslar, Macar ve Leh mülteciler gibi başkentin siyasi ve entelektüel portresine katkıda bulunmaktan çok, Osmanlı toplumunun hiç de alışkın olmadığı türde yeni bir eğlence tarzını getirmişlerdi. Başta Pera olmak üzere İstanbul'un çeşitli yerlerinde Rus tarzı gece kulüpleri ve lokantalar sıradanlaşırken, siyah havyar, Smirnov votkası ve borş çorbası menülerin vazgeçilmez olmuştur. Mültecilerin başkent eğlence hayatına soktukları tombala ve rulet gibi kumar oyunları ve nihayet fuhuş vakalarındaki önlenemez artış, Rus mültecilerin, İstanbullular tarafından *şer* ve *fesat amili* olarak görülmesine yol açacaktır. Rusya'da iç savaşın bittiği sene, 1923 başlarından itibaren İstanbul'dan ayrılmaya başlamış olsalar bile, tıpkı Leh ve Macar mülteciler gibi, karşı devrimci Rus mültecilerden bir kısmının İstanbul'a yerleşmesi, ulus devlet çatısı altında çok uluslu kimliğini korumaya çalışan imparatorluk başkentine yeni bir katkı yapmıştır.

KAYNAKLAR

- Bakar, Bülent, *Esir Şehrin Misafirleri: Beyaz Ruslar*, İstanbul 2012.
- Clément-Simon, F., "La Révolution et Le Grand Turc, 1792-1796", *Revue de Paris*, 1907, c.1, s. 426-448.
- Csorba, György, "Hungarian Emigrants of 1848-1849 in the Ottoman Empire", ed. H. C. Güzel, C. Cem Oğuz, Osman Karatay, *The Turks*, Ankara 2002. c. 4, s. 224-232.
- Haddad, George M., "A Napoleonic Arabic Fragment of Anti-Russian Propaganda in the Ottoman Empire", *The Muslim World*, 1981, c. 71, sy. 2, s. 99-103.
- Jamgocyan, Onnik, "La Révolution Française vue et vécue de Constantinople (1789-1795)", *Annales Historiques de la Révolution Française*, 1990, sy. 282, s. 462-469.
- Karpat, Kemal, "Kossuth in Turkey: The Impact of Hungarian Refugees in the Ottoman Empire", *Studies in Ottoman Social and Political History*, Leiden 2002, s. 169-184.
- Kocabaşoğlu, U. ve M. Berge, *Bolşevik İhtilali ve Osmanlılar*, Ankara 1994.
- Kuneralp, Sinan, *L'Empire Ottoman et L'Europe IV, Documents diplomatiques ottomans sur les affaires de Pologne*, İstanbul 2012.
- Latka, Jerzy, *Lehistan'dan Gelen Şehit, Mustafa Celaleddin Paşa/Konstanty Borzecki*, İstanbul 1987.
- Macar, O. D. ve E. Macar, *Beyaz Rus Ordusu Türkiye'de*, İstanbul 2010.
- Nazır, Bayram, *Osmanlıya Sığınanlar, Macar ve Polonyalı Mülteciler*, İstanbul 2006.
- Ortaylı, İlber, "Osmanlı İmparatorluğunda Askeri Reformlar ve Polonyalı Mülteci Subaylar", *Askeri Tarih Bülteni*, 1989, c. 14, sy. 27, s. 181-193.